

ISSN: 2788-9718 (online)

ISSN: 1814-6961 (Print)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (3)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аяған Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшесі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Қушқумбаев Айболат Қайырсыямұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті. Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосукэ, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропологи (Токио, Жапония);

Отенова Гүлфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендрович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусейтова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Алимбай Нурсан, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Ешмухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрслямович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РГКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Муминов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отепова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томохико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Муратович

Мурзаходжаев Куаныш

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru

Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairislyanovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve “Saraishyq” - Doctor of Historical Sciences, Professor: Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulmira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuilleminot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Kopeyeva Saniya

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 3, pp. 755-770, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_3_755-770

Қ. ҚОЖЫҚОВТЫҢ ТЕРГЕУ ІСТЕРІ 1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕККӨЗІ РЕТІНДЕ

Райгүл Хазретәліқызы^{1*}, Хакан Ас², Жадыра Дюсембекова³

¹Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Саттарханов, 29, 161200 Түркістан, Қазақстан)
Аға оқытушы, философия докторы (PhD)
<https://orcid.org/0000-0002-2372-4795>. E-mail: raygul.khazretalikyzy@ayu.edu.kz

*Корреспондент-автор

²Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Саттарханов, 29, 161200 Түркістан, Қазақстан)
PhD-докторант
<https://orcid.org/0009-0000-4238-5277>. E-mail: hakanas1988@gmail.com

³Жұмабек Ташенов атындағы университеті
(Қонаев, 21, 160011 Шымкент, Қазақстан)
Вице-президент кеңесшісі.
<https://orcid.org/0000-0002-5788-8683>. E-mail: kzzhadyra@gmail.com

© Ш.Ш.Уәлиханов ат. ТЭИ, 2024
© Хазретәліқызы Р., Ас Х., Дюсембекова Ж., 2024

Аңдатпа. *Kipicne.* Мақалада Алаш ұлт-азаттық қозғалысына қатысушы Қоңырқожа Қожықовтың архивтік тергеу материалдарын талдау арқылы оның өмірбаянын ғылыми түрде қайта жаңғырту қарастырылған. 1930 жылдардағы Кеңес мемлекетінің саяси қуғын-сүргін тарихын түсінудің тарихи дереккөзі ретіндегі архивтік тергеу материалдарының ерекшелігі зерттеледі. Тергеу құжаттарын талдау отандық тарихтағы ақтаңдақтардың орнын толтыруда маңызды болып табылатын саяси қуғын-сүргін құрбандарының өмірбаяндық деректерін дәлірек зерттеуге мүмкіндік береді. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Зерттеудің негізгі мақсаты – жеке тұлғаның қоғамдық-саяси және шығармашылық қызметінің тарихын құжаттық негізде ғылыми тұрғыда қайта жаңғырту. Тиісінше, оның архивтік тергеу істерін талдай отырып, Қ. Қожықовтың қоғамдық-саяси және шығармашылық қызметін жұртшылық назарына ұсыну. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеудің негізгі материалдардың ведомстволық архивтердің құпиясыздандырылған қорларындағы құжаттық деректер құрайды. Зерттеу барысында құжаттарды өңдеуде археографиялық әдістер, тұлғаның өмірбаянын қалпына келтіруде биографиялық тәсіл қолданылды. *Нәтижелер.* Мақалада бұрынғы жабық болып келген архивтердің құпия қорларындағы тергеу ісінің құжаттары

талданды. Деректік мәліметтер қайраткердің өмірбаянын ғылыми қалпына келтіруге мүмкіндік берді. *Қорытынды.* Қ. Қожықовтың Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі ағартушылық құбылысының көрнекті өкіліне айналуы оның Алаш қозғалысы идеяларын басшылыққа алуынан туындаған деген тұжырым жасалды.

Түйін сөздер: Жәдитшілік, Түркістан мұхтариаты, ұлттық-территориялық межелеу, саяси қуғын-сүргін, архивтік-тергеу істері

Дәйексөз үшін: Хазретәліқызы Р., Ас Х., Дюсембекова Ж. Қ. Қожықовтың тергеу істері 1930 жылдардағы саяси қуғын-сүргін тарихының дереккөзі ретінде // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 3. Б. 755-770. (Қаз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_755-770

СЛЕДСТВЕННЫЕ ДЕЛА К. ХОДЖИКОВА КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ 1930-Х ГОДОВ

Райгүл Хазреталиқызы^{1*}, Хакан Ас², Жадыра Дюсембекова³

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави (Саттарханова, 29, 161200. Туркестан, Казахстан)

PhD, старший преподаватель.

<https://orcid.org/0000-0002-2372-4795>. E-mail: raygul.khazretalikyzy@ayu.edu.kz

* Корреспондент-автор

²Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави (Саттарханова, 29, 161200. Туркестан, Казахстан)

PhD-докторант

<https://orcid.org/0009-0000-4238-5277>. E-mail: hakanas1988@gmail.com

³Университет имени Жумабека Ташенова (Кунаева, 21, 160011, Шымкент, Казахстан)
Советник вице-президента.

<https://orcid.org/0000-0002-5788-8683>. E-mail: kzzhadyra@gmail.com

© ИИЭ имени Ч.Ч.Валиханова, 2024

© Хазреталиқызы Р., Ас Х., Дюсембекова Ж., 2024

Аннотация. *Введение.* В статье рассматривается научная реконструкция биографии участника национально-освободительного движения Алаш Конырходжи Ходжикова путем анализа его архивно-следственных материалов. Исследуется специфика архивно-следственных материалов как исторического источника для понимания истории политических репрессий советского государства в 1930-е годы. Анализ следственных документов позволяет более точно изучить биографические данные жертв политических репрессий, что имеет важное значение для восполнения пробелов в отечественной истории. *Цель и задачи исследования.* Основная цель исследования – научно реконструировать историю общественно-политической и творческой деятельности личности на документальной основе. Соответственно, путем анализа его архивно-следственных дел, представить общественности общественно-политическую и творческую деятельность К. Ходжикова. *Материалы и методы.* Основным материалом исследования являются следственные материалы рассекреченных фондов ведомственных архивов. В ходе исследования применялись археографические методы в обработке документов, биографический подход в восстановлении биографии личности. *Результаты исследования.* В статье проанализированы материалы следственного дела, ранее закрытых фондов

ведомственных архивов. Документальные сведения дали возможность научно восстановить биографию деятеля. *Заключение.* Сделан вывод о том, что превращение К. Ходжикова в видного представителя просвещения и общественно-политического деятеля в южном регионе Казахстана произошло благодаря его руководству идеями движения Алаш.

Ключевые слова: джадидизм, национально-территориальное размежевание, Туркестанский мухтариат, политические репрессии, архивно-следственные дела.

Для цитирования: Хазреталикызы Р., Ас Х., Дюсембекова Ж. Следственные дела К. Ходжикова как источник по истории политических репрессий 1930-х годов // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 3. С. 755-770 (на Каз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_755-770

THE INVESTIGATIVE CASES OF K. KHODZHNIKOV AS A SOURCE ON THE HISTORY OF POLITICAL REPRESSION IN THE 1930S

Raygul Khazretalikyzy^{1*}, Hakan As², Zh. Dyusembekova³

¹International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi (Sattarkhanov, 29, 161200, Turkestan, Kazakhstan)

Senior lecturer, doctor of Philosophy (PhD)

<https://orcid.org/0000-0002-2372-4795>. E-mail: raygul.khazretalikyzy@ayu.edu.kz

*Corresponding author

²International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi (Sattarkhanov, 29, 161200, Turkestan, Kazakhstan)

PhD-doctoral student

<https://orcid.org/0009-0000-4238-5277>. E-mail: hakanas1988@gmail.com

³Zhumabek Tashenov University (Kunaev, 21, 160011, Shymkent, Kazakhstan)

Advisor to the vice president.

<https://orcid.org/0000-0002-5788-8683> E-mail: kzzhadyra@gmail.com

© Ualikhanov IHE, 2024

© Khazretalikyzy R., As H., Dyusembekova Zh., 2024

Abstract Introduction. The article examines the scientific reconstruction of the biography of K. Khodhnikov, a participant in the Alash national liberation movement, analyzing his archival and investigative materials. It examines the specifics of these materials as historical sources for understanding the history of political repression in the Soviet state during the 1930s, and analyzes investigative documents to accurately study biographical data on victims of political persecution, which is significant for filling gaps in national history. *Purpose and objectives:* The main purpose is to scientifically reconstruct K. Khodhnikov's socio-political activity on a documentary basis, and to present his socio-political activities to the public through the analysis of his archival files. *Materials and methods:* The main research material is investigative materials from declassified funds of departmental archives. Archaeographic methods were used during the research in processing documents, and a biographical approach was used to restore the biography of an individual. *The results* of the study are analyzed in the article, which analyzes the investigative file materials, previously closed departmental archive funds. Documentary information allowed for the scientific reconstruction of the figure's biography. *Conclusion:* K. Khodhnikov became a prominent representative of education and

public and political figures in the southern region of Kazakhstan due to his involvement in the Alash Movement.

Key words: Jadidism, Turkestan Mukhtariat, national-territorial delimitation, political persecution, archival and investigative cases.

For citation: Khazretalikyzy R., As H., Dyusembekova Zh. The investigative cases of K. Khodzhiyev as a source on the history of political repression in the 1930s // Otan tarihy. 2024. Vol. № 3. Pp. 755-770. (in Kaz.).

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_755-770

Кіріспе. Түркістан және Алаш қозғалыстарының қайраткері, педагог-ағартушы, мәдени мұра жанашыры Қоңырқожа Қожықовтың қоғамдық-саяси және педагогикалық шығармашылығын тергеу құжаттары негізінде деректік тұрғыда тұлғаландыру мақаланың негізгі мазмұнын ашпақ. XX ғ. басындағы Түркістан өңіріндегі ұлт зиялыларының білім беру жүйесін реформалауды мақсат тұтқан жәдиттік қозғалысқа ұйытқы болуы нәтижесі барынша жемісті болды. И. Гаспралы негіздеген жаңатәсілді (усули джадит) білім беру жүйесі Түркістанда қысқа мерзімде отарлық билікке балама ағартушылық мәнге ие болды. Осы ағартушылық қозғалыста көрнекті өзбек жәдитшілерінің бірі Махмудқожа Бехбудимен 1902 жылы Самарқанд қаласында бірлесіп оқу құралдарын дайындаумен басталған шығармашылық байланысы барынша жемісті болды. 1916 жылға дейін Ақмешіт қаласы, Түркістан қаласының жанындағы Қарнақ және Андижанның жанындағы Айым қышлақтарында жәдиттік мектептер ашып, оларға басшы болуы арқылы өлкедегі ағартушылыққа белсене араласты. 1912 жылы Орынбор қаласында қазақ балаларына арнап жәдиттік үлгідегі әліппе құралын және тарихтан оқу құралы ретінде қолданылған Романов әулеті билігінің 300 жылдығына арналған тарихи поэма жариялауы арқылы кең танымалдыққа ие болды. Түркістан мұғалімдер семинариясының түлегі Қоңырқожа Қожықовтың қызметі қазақ жұртшылығы арасында ағартушылық идеяларын насихаттаумен бірге оны тікелей іске асыруға арналды.

Қ. Қожықов ағартушылықпен қатар 1916 жылдан өлкедегі қоғамдық-саяси қызметке де белсене араласты. Көтерілісті басып-жаншудағы орыс әскерінің бассыздығы туралы Министрлер кабинетінің төрағасы М. Виттеге жолдаған хаты арқылы Түркістанға А. Керенский, Тевкелев М. Шоқай бастаған Мемлекеттік дума депутаттары мен өкілдерінің келуіне ықпал етті. Ташкенттегі қазақ зиялыларының «Кеңес» атты астыртын ұйымы басшыларының бірі, «Бостандық туы» газетін жарыққа шығаруды ұйымдастырушылардың бірі болды. 1917 жылдың тамызында Алаштың саяси тұғырнамаcымен Ташкент қаласында өткен Өлке қазақтарының съезін, 1918 жылдың қаңтарында Түркістан қаласындағы Сырдария қазақтарының съезін ұйымдастырды. Қоқан қаласында жарияланған Түркістан Мұхтарияты Халық Кеңесінің мүшелігіне сайланды. Түркістан Мұхтарияты мен Алашорда үкіметтері таратылған соң Қ. Қожықов бірыңғай ағартушылық жұмысқа ауысып, Ташкенттегі педагогикалық курстарды, Қазақ Ағарту институтын ұйымдастыруға, Жетісудағы жер-су реформасын іске асыруға белсене араласты. Ұлттық-аумақтық межелеу кезінде комиссия өкілі ретінде Қазақстанға қосылатын жерлерді аудандастыру мәселесімен айналысты. Қ. Қожықовқа қатысты архив құжаттарының басым бөлігі оның саяси қуғын-сүргінге ұшырауына қатысты. Осы құжаттар аса мұқияттылықпен деректік тұрғыда талдау жұмыстарын қажет ететіндігіне көз жеткіздік. Аталған құжаттардың қалыптасуындағы құқықтық, деректік және мазмұндық сипаттағы ерекшеліктеріне сай ғылыми-сараптамалық жұмыстар барысында Қ. Қожықовпен бірге өзге де қайраткерлердің қуғындалу процесін тануға айқындық беріледі. Методологиялық сипатқа ие болған

осындай зерттеулер тақырыптың өзектілігі мен оның нәтижелерінің қолданбалығын арттыратын болады.

Зерттеу материалдары мен әдістер. Зерттеудің материалдарын НКВД-КГБ-МВД мекемелерінің ведомстволық архивтерінің құпия қорларында сақталған, соңғы жылдары ғана қолжетімді болған құжаттар кешені құрайды.

Деректік материалдарды іздеп табуда архивтік эвристика әдісінің ғылыми-танымдық мүмкіндіктері кеңінен қолданыс тапты. Архивтік құжаттардың ақпараттарын өңдеуде археографиялық тәсілдер пайдаланылды. Саяси қуғын-сүргінге қатысты тергеу құжаттарының өзіндік ерекшеліктері тарихилық ұстанымдармен бағаланып, тарихи-салыстырмалы тәсілдермен объективті сараптауды қажет ететін шетін мәселе болғандықтан да зерттеу нысанына алынған құжаттық деректердің ақиқаттылығын айқындау бағытында жұмыс жүргізілді. Осыған байланысты зерттеу материалдарын талдау мен сынауда деректанулық әдістер қолданылды.

Тарихи тұлға ретінде Қ. Қожықовтың қоғамдық-саяси және азаматтық өмірбаянын архив деректері негізінде ғылыми қалпына келтіруде биографиялық тәсіл қолданылды.

Талқылау. Саяси қуғын-сүргін құжаттарын зерттеушілерге қол жетімді етуге Кеңес Одағы Орталық билігінің мұрагері ретінде Ресей парламенті негіз қалап бергендігін атап өтуіміз керек. 1991 ж. 18 қазанында қабылданған «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Заңға сәйкес жаппай архивтік-тергеу істерін «құпиясыздандыру» қолға алынды (Закон О реабилитации, 1991) да аталған құжаттар зерттеушілерге қолжетімді бола бастады, осы тақырыптағы жарияланымдар саны күрт көбейді. 1999 жылғы 15 наурызда «Мемлекеттік құпиялар туралы» Қазақстан Республикасының заңы (№349-І) қабылданған кезден бастап елімізде саяси саяси қуғын-сүргіннің құжаттарын дереккөз ретінде қолданған танымдық және ғылыми зерттеу еңбектері жарық көре бастады (ҚР заңы, 1999). 90-жылдың екінші жартысынан бастап бұндай басылымдардың сипаты өзгерді. Алғашқы кезде ол жарияланымдар публицистикалық-иллюстративті сипатта болса, ендігі жерде тергеу істері маңызды дереккөз ретінде ғылыми тұрғыда байыпты талдана бастады. Т. Рысқұловтың 1924 жылы Түркістандағы алашордашыларды әшкерелеп И. Сталинге жазған құпия хаттарында Қ. Қожықовтың «С. Қожановтың сенімді серігі болды» (Tursun., 2014: 664) деген көрсетілімі арнайы талданып, шетелдік басылымда жарияланды.

Қуғын-сүргінге ұшырағандардың тергеу құжаттарының тарихи деректерге айналуының өзі құқықтық қамтамасыз етілуімен бірге оған деген теориялық, әдіснамалық және әдістемелік ұстанымдар қалыптасуы тиіс болды. Бұл бағытқа ресейлік ғалымдар негіз қалады. Методологиялық және методикалық зерттеулермен қатар Ресейдің орталық басылымдарында «Лубянка. Документы» (1997), «Лубянка. Справочник» (1999), «Лубянка, 2. Из истории отечественной контрразведки» (1998) деген тергеу құжаттарын айналымға ұсынған іргелі еңбектер жарық көрді. Бұл жинақтарда қазақстандық қайраткерлерге қатысты да тың мәліметтер айналымға ұсынылды. Архивтік-тергеу істерін тарихи дереккөз ретінде қарастыруға арналған Ю.В. Зеваконың (Зевако, 2020 : 30) методикалық көмекші құралы осы бағыттағы зерттеулердің ғылыми аппаратын айқындауға, мазмұнына нақтылық беруге арналған.

Кеңес Одағында жүргізілген саяси қуғын-сүргін саясатының тарихына қатысты ресейлік және отандық зерттеулерде қолданылып келген методологиялық ұстанымдарға балама балама көзқарас ұсынған шетелдік зерттеушілердің арасында Мартин Терридің ХХ ғ. 20-30 жж. ұлттық элита өкілдерінің кеңестік биліктің лауазымдарында қызмет істеуін империяның «жағымды әрекеті» деген тұжырымы (Мартин, 2011) мәселені біржақты қарастырудан сақтандырады. Сол сияқты ағылшынтілді тарихнамада И. Огайонның «қазақ қоғамының қарсылық көрсету әдістері

мен оның салдарын талдай отырып, билік саясатының қозғаушы себептерін және мемлекет пен қоғам арасындағы текетіретің басталуын ашу қажет» (Ohayon, 2016) деген тұжырымы саяси қуғын-сүргін процесін зерттеуде барынша мұқияттылыққа қажет ететіндігін алға тартады. Дегенмен, аталған зерттеулерде тергеу құжаттарының шетелдік зерттеушілер үшін қолжетімсіз болуына байланысты ішінара ғана қолданылғандығын атап айтуымыз керек.

Кеңестік биліктің қуғын-сүргін саясатына шетелдік зерттеушілер тың тұжырымдар ұсынады. Айталық, Норман Неймарктің зерттеуінде Кеңес Одағындағы геноцид құбылысын синхронды, хронологиялық әдістермен тұжырымдайды. Қарастырылған мәселелердің арасында ХХ ғ. 20-30 жылдардағы кеңестік реформалардың геноцидтік сипатын автор «Коммунистік геноцид» деген категориямен айқындайды және осы категорияның кулактарға, саяси оппоненттерге, украин шаруаларына немесе «қауіпті әлеуметтік элементтерге» қарсы сталиндік науқандарды біріктіретін ұғым ретінде қолдануды ұсынады (Неймарк, 2012). Осы схеманы негізге алатын болсақ, қазақ жерінде 20-30 жылдары жүргізілген реформаларды іске асырудағы кеңестік биліктің қолданған қуғын-сүргін саясатынан туған әрекеттерді «коммунистік геноцид» деп атау қисынға келеді. Міне осы «коммунистік геноцид» методологиялық тұжырымын қуғындалған тұлғалар тағдырын құжаттық деректер негізінде талдауда қолдануға болады деп ойлаймыз.

Тергеу істерін жариялау және оларды зерттеулерде пайдалану тарихи деректердің толықтығы мен шынайылығы туралы мәселе туындатты. Тақырыпқа қатысты талдауларда архивтік деректердің дәлелдеушілік, айғақтаушылық мүмкіндіктері ашылуы тиіс. «Зерттеуші археографтар құжаттардың мемлекеттік сақтауға берілген кезде «тазалауға» ұшырағандығын, көптеген құжаттардың оперативті жұмыстардың құпиялығын жария етпеу және тергеу құпиясын сақтау мақсатында жойылғандығын атап айтады». Елімізде де осындай жағдай қалыптасқан. «Мемлекеттік құпиялар туралы» ҚР Заңында саяси қуғын-сүргін құрбандарының істері мемлекеттік құпияға жатпайтындығы анық жазылғанымен соңғы кезге дейін құқық қорғау органдарының архивтеріндегі құжаттар зерттеушілерге қолжетімсіз болып келді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 2020 жылғы 24 қарашадағы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия құру туралы» Жарлығы саяси қуғын-сүргін тақырыбындағы зерттеулерге кең тыныс берді. Мемлекеттік бағдарламаға айналған осы мәселе шеңберінде осы кезге дейін құпия қорлардағы құжаттары қолжетімсіз болып келген Қ.Қожықов туралы зерттеулерге жол ашты. Жазалау органдарының қызметінің жемісі ретінде тергеу істері кеңестік кезеңдегі еліміздің саяси тарихының әртүрлі қырларын қарастырудағы маңызды дереккөзге айналды. Солардың арасында (Алаш ісі, 2020: 554-568) жинағында Қ. Қожықовтың тергеу ісінен 6 құжат айналымға ұсынылды.

Архивтегі іздестіру жұмыстары нәтижесінде Қ. Қожықовтың 2-томдық шығармалары мен архив құжаттарының жинағын жарыққа шығардық. Осы екітомдықтың 2-томында (Қожықов, 2024) құпия қорлардағы 54 тергеу құжаттарын археографиялық өңдеуден өткізіп, ғылыми талдаумен айналымға ұсындық.

Зерттеу нәтижелері. Жаппай қуғын-сүргін кезінде тергелушілердің кінәсін мойнына алмаған тергеулерін хаттамаламау туралы арнайы нұсқаудың болуының өзі тергеу құжаттарының толық еместігін айғақтайды. Ал жеке істерде сақталған тергеу хаттамалары көбіне бір қалыптан шыққандай сипат алады және олардың бұрмалағаны көзге ұрып тұрады. «Сақталған істерді шынайы және салыстырмалы түрде толық мәліметтер деп айтуға болмайды. Дегенмен, осы түрінің өзінде ол миллиондаған қуғын-сүргін құрбандарының есімін қалпына келтіруде және кеңестік қуғын-сүргін жүйесінің қызмет етуінің заңдылықтарын бағамдауда үлкен маңызға ие»

(Ковальчук, 2002: 4) екендігін ескерсек, онда осы құжаттардың ұсынатын ақпараттарымен бірге олардың толық емес екендігіне де назар аударуылуы керек.

Қ. Қожықовтың саяси қуғын-сүргінге ұшырауына қатысты құжаттар еліміздің екі архивінде жинақталған. Оның негізгісі Алматы қаласы Полиция департаменті арнайы мемлекеттік архивінде (ҚР ПА) сақталған. 1930-1934 жж. қуғындалуына қатысты құжаттар Қызылорда қалалық Полиция департаменті арнайы мемлекеттік архивінде (ҚР ПА) жинақталыпты.

ҚР Президенті Қ.К. Тоқаевтың 2020 ж. қазандағы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын жаппай ақтау туралы» Жарлығы бұрын қолжетімсіз болып келген аталған архивтегі Қ. Қожықовтың құжаттарымен танысуға мүмкіндік берді.

1930-1950 жж қылмыстық-тергеу істерінің құжаттары кейбір өзгерістерін қоспағанда негізінен «1) қаулылар (тұтқындау, тергеу, алдын алу шарасын таңдау туралы); 2) хаттамалар (жауап алу, тінту, тергеу эксперименттері, сараптамалар, мысалы, қолжазба немесе өнер туындылары, куәлардан жауап алу және беттестіру, сот отырыстары); 3) айыпталушының мінездемесі; 4) айыпталушының өз қолымен жазылған айғақтары; 5) қамауға алынған адамның сауалнамасы; 6) үкім; 7) кассациялық шағымдар; 8) айыптау қорытындысы; 9) ақтау туралы анықтамалар» (Зевако, 2020 : 30) деген құрылымда құжаттар жиынтығын құрайды. Қ.Қожықовтың архивтік-тергеу құжаттарын осы археографиялық ұстанымға сай қарастырдық.

Қоңырқожа Қожықов (құжаттарда Ходжиков Конгир-Ходжа деп жазылады – авт.) 1880 ж. қазіргі Қызылорда облысының Хан ауылында туған. 1938 ж. 28 қаңтарында Қазақ КСР ІХК Мемлекеттік қауіпсіздік басқармасы тарапынан тұтқындалған. 15 ақпан 1938 ж. Алматы Облысының ІХК Басқармасы үштігінің үкімімен ату жазасына кесілген. Түркістан әскери Округі Әскери Трибуналының қаулысымен 23-желтоқсан 1957 ж. Алматы облысының ІХК Басқармасы үштігінің шешімімен қылмыс құрамының дәлелденбеуіне байланысты іс қысқартылып, тоқтатылған.

ҚКСР ІХК Мемлекеттік Қауіпсіздік Басқармасы ІІІ бөлімі бастығының көмекшісі, лейтенант Марсельскийдің 1938 ж. 16 қаңтарында дайындаған «Алматы қаласында тұратын, жұмыссыз Қожықов Қоңырқожаның революцияға қарсы тыңшылық қызметі туралы анықтама» (ҚР ПА. №10031 іс, 2 п.) деп аталатын құжатта қайраткерге тағылған айыптаулар тұжырымдалған. Анықтамада Қ.Қожықовтың ақпан төңкерісінен соң Уақытша Үкіметтің учаскелік комиссары болып қызмет істегендігі, 1917 ж. қарашада Қоқан қаласындағы ұлтшылдардың істеріне белсенді қатысушы болғандығы, Қоқан үкіметінің мүшелігіне сайланғандығы, осы жылы желтоқсанда Орынборда өткен Алашорданың құрылтай съезіне қатысқандығы баяндалған.

Марсельскийдің жазуында Қ. Қожықов 1920 ж. Шоқаевтың эмиграцияға кетуіне көмек көрсеткен. 1922 ж. С. Асфендияров және т.б. қазақ ұлтшылдарымен бірге революцияға қарсы ұйымға тартылып, ұйымның жер істеріне қатысты органдарын басқарған.

1930 ж. революцияға қарсы ұйымға қатыстылығы үшін тұтқындалып, іс бойынша жеткілікті дәлел болмағандықтан босатылған. 1933 ж. Қызылорда қой совхозындағы бүлдіргіштік жұмыстарға қатысқандығы үшін 10 жыл концлагерьде болуға жазаға кесілгендігін айта келіп, Қазақстандағы революцияға қарсы ұлтшылдық ұйымдарға қатысты тергеу материалдарында шетелдің бірінің барлау қызметімен байланыс орнатқан, осы ұйымның белсенді мүшесі болып табылғандықтан 58-2, 58-6, 58-11 баптар бойынша тұтқындалып, жауапқа тарту ұсынылған.

Қ. Қожықов 1933 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы Қызылорда ауданындағы овцетрестің № 10 совхозы қызметкерлерінің ісі бойынша айыпталған. Осы іс бойынша Қ. Қожықовпен бірге С.А. Алексеев, А.А. Трагун, Е.Н. Колбасенко, М.К. Осадчий,

А.В. Станиславский, И.П. Данчевалар 58 баптың 7 және 14 тармақтарымен айыпталады. 1933 ж. наурызында басталған іске тартылғандар бұрын істі болған вредительдер немесе пролетарлық ортаға қарсы халық жау ортаның өкілдері деп сыныпталады.

Тергеу барысында аталған топ мүшелері колхоздар мен совхоздардың мал басын жою, совхоздарды күйрету, жұмысшылардың Кеңес өкіметіне наразылығын тудыру мақсатын көздеген. Сол мақсаттарын ветеринарлық-сауықтыру және емдеу істерін орындамай, Қызылорда және оған көрші аудандарда малдың жұқпалы ауруын таратуды іске асырған. Соның нәтижесінде 1932 жылы және 1933 жылдың I тоқсанында 30 мың қой қырылған.

Осы құжатта совхоз директорының өндіріс бойынша орынбасары Қ. Қожықовтың 1931 жылы ОГПУ тарапынан контрреволюциялық ұлтшылдық басқөтеру ұйымына қатыстылығы бойынша айыпталғанын білеміз. Бірақ бұл дерек одан әрі таратылмаған.

Айыптау қорытындысында осы істің басшысы болып танылған Қ. Қожықовқа жеті баптан тұратын айыптар тағылған. Отыз мың бас қойдың бруцеллез ауруынан қырылуына алып келген бүлдіргіш әрекеттердің бәріне ұлтшылдық көңіл-күйдегі Қ. Қожықов тікелей басшылық жасаған болып шығады.

Қ. Қожықовтың 1938 жылғы соттық, тергеу құжаттары барынша қысқа мерзімді қамтиды және асығыс жүргізілгендігі байқалады. Оған 27 қаңтар 1938 ж. ҚКСР ПХК орынбасары Володько бекіткен қаулыда «революцияға қарсы ұлтшылдық ұйымның мүшесі, шет мемлекеттердің бірінің агенті және ұйымның тапсырмасымен революцияға қарсы белсенді тыңшылық жұмыстар жүргізгендігі үшін» НКВД түрмесінде қамауда ұстау туралы қаулы шығады. Қаулыға лейтенант Латыпов қол қойған. Әскери прокурор Соколов 28 қаңтар күні келісімін беріп, қаулыға қол қойған (ҚР ПА. №10031 іс, 5 п.). Демек, Қ. Қожықов 28 қаңтар күні қамауға алынған.

Алматы облысы НКВД Басқармасы Үштігінің 15 ақпан 1938 ж. № 6 хаттамасында 131-реттік номерімен Қ. Қожықовтың ісі қаралған және ату жазасына үкім шығарылған.

НКВД Мемлекеттік қауіпсіздік басқармасы III бөлімінің №3868 «Қоңырқожа Қожықовтың ісінде» оның 1881 ж. Қызылорда ауданында туғандығы, тұтқынға алынғанға дейін жұмыссыз болғандығы, белсенді алашордашыл, революцияға қарсы Қоқан үкіметінің мүшесі екендігі айтылады. 1930 ж. революцияға қарсы қазақ ұлтшылдық ұйымының ісі бойынша тұтқындалып, 6 ай қамақтан соң босатылған. 1930 ж. екінші рет қамауға алынып, революцияға қарсы бүлдіргіш әрекеті үшін 10 жылға сотталып, жазаның бір бөлігін өтеген соң денсаулығына байланысты босатылған. Оған мынадай айыптар тағылған. 1920 жылы революцияға қарсы ұлтшылдық-террористік-бүлікшілік және шпиондық-диверсиялық ұйымға тартылған. Контрреволюциялық ұйымның тапсырмасымен Парижде эмиграцияда жүрген Шоқаевпен астыртын байланыс орнатқан, сол арқылы контрреволюциялық ұйым шетелмен байланыс жасаған. Көтерілісшілер қозғалысына белсене қатысқан. 1928-1930 жж. қой шаруашылығында жұмыс істеп, ұйымның тапсырмасымен мал басын жою бойынша бүлдіру жұмыстарын жүргізген. Ұйымға мүше тартумен тікелей айналысқан, өзі 5 адамды ұйымға тартқан. Орта Азия мен Қазақстанның экономикалық жағдайы, саяси көңіл-күйі туралы тыңшылық мәліметтер жинастырып, оны шетелдің барлау өкілдеріне беріп отырған. Осы айыптарды мойындайды деген түйін жасалады.

1957 жылы Қ. Қожықовты ақтау процесінде онымен бірге істі болған бірқатар қайраткерлердің қылмыстық істеріне шолу жасалған. Түркістан әскери округі әскер прокурорының көмекшісі, юстиция капитаны Шурин 1938 ж. 25 ақпанда атылған Шәкір Дивеевтың ісін қарап, оның Қожықовты кеңеске қарсы ұлтшылдық ұйымның мүшесі ретінде көрсетеді, бірақ ұйымға мүше тартқандар бойынша Қожықовтың есімі аталмайды деген қорытынды жасайды.

1938 ж. 28 ақпанда атылған Садық Аблаев Қ. Қожықов С. Қожановтың оң қолы болды, сол арқылы кеңес аппаратына енді, ұлтшылдық ұйымның мүшесі еді» деген қорытынды берген. Сол сияқты 1937 жылдың 1 қарашасында ОҚО ПХК Басқармасы үштігінің шешімімен атылған Ф. Құлтасов, Мұртаза Шоқаев, Мырзеке Қалмұхамедов, Сыздық Дүйсенбинов, Досқұл Баласаров, Кәрім Әлішбаевтардың да істерінен Қожықовқа қатысты ілік табылмаған. Шымкент қалалық партия комитетінің хатшысы қызметінде тұтқындалған Сейітбек Кенбаевтың да көрсетілімінде Қ. Қожықов аталмаған. Тергеу хаттамаларында Қ. Қожықовтың есімін атаған С. Асфендиаров, О. Жандосов, Т. Рысқұловтардың ісінде қылмыс құрамының болмауына байланысты олардың ақталғандығы көрсетілген.

Қожықовқа қатысты М. Дулатовтың да ісі сүзгіден өтіп, оның 1921 ж. Ташкентте астыртын контрреволюциялық ұйым құрғандығы мен эмиграциямен байланыс орнатып, Кеңес өкіметіне қарсы қарулы көтеріліске дайындық жұмыстар жүргізгендігі айтылады (ҚР ПА. №10031 іс, 51 п.). Үкім шығар алдында Марсельский Қазақ КСР ПХК орынбасары Володьзкоға «Қожықов Қоңырқожаны түрменің ескі ғимаратының № 1 камерасына орналастыру» туралы рапорт жазады.

Қоңырқожаның үлкен ұлы Құлахмет 28 желтоқсан 1957 жылы әкесі ақталған соң оның өлімінің себебін, жерленген жерін анықтап беруді, тергеу құжаттарымен танысып, тұтқындау кезінде алынған құжаттарын, фотолары мен кітаптарын қайтаруды сұрап 25 ақпан 1958 ж. тиісті органдарға хат жазған. 5 наурыз 1938 ж. «10 жылға еңбекпен түзеу лагерінде ұстауға үкім шыққан, жазасын өтеу барысында 25 тамыз 1944 ж. бронхиалды астмадан қайтыс болған» деген жауап алады.

Әкесін ақтау жөнінде Құлахмет Қоңырқожаның ұлы (1914 ж.т.) ҚКСР Бас Прокурорына 4 тамыз 1956 ж. арнайы хат жазған. Ол хатында әкесі соңғы кезде Көне ескерткіштерді қорғау комитетін ұйымдастырумен айналысқанын, тұтқынға алынар кезде Фердоусидің «Шах-намасының» қазақ тіліндегі аудармасын тауып, баспаға дайындап жүргендігін жазыпты (ҚР ПА. №05213-іс, 2 т., 2 п.). Өмірбаяндық сипатта жазылған осы хаттан Қоңырқожаның үш ұлы Отан соғысына қатысқандығын, жалғыз інісі Ерден Қожықовтың Отан соғысында қайтыс болғандығын білеміз.

Осы құжатта Қ. Қожықовтың Алматыда тұтқынға алынғанда оның қандай іс бойынша айыпталғаны айтылмағандығы, қазіргі кезде оның тағдырынан, өлі-тірісінен мүлдем хабарларының жоқ екендігі жазылған. «Өлі ме, тірі ме, өлген болса қайда жерленгендігін, оның зиратына баруға болатын болмайтындығын айтып хабарын берсеңіздер екен. Сонымен бірге оның ісін қайта қаруыңызды сұраймын: ол не үшін айыпталды және оның тағдарын шешкен соттың үкімінде қателік болған жоқ па?» (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 2-3 п.) деген сауал қояды.

Осы құжатта әкесінің өмірбаянынан қысқаша мәлімет берілген. Осы мәліметтерді әкесінің естеліктерін негізге алып жазып отырғандықтан оның эпистолярлық сипаты бар. Айталық, ол әкесінің Түркістан Республикасының атынынан II Бүкілресейлік Кеңестің съезіне қатысып, В. Ленинмен кездескенде Қазақстандағы кеңестік құрылыс туралы әңгімелескендігін айтады. Әулиеата уезінде Жер бөлімінің меңгерушісі болып жер-су реформасын жүргізуге қатысқаны өмірбаянынан белгілі. Осы кезде Д. Фурмановпен де кездескен екен. Құлахмет осы кезде 11-12 жаста болатын. Әкесімен бірге жүріп, біраз істеріне куә болғандығын естелік етіп жазған кейіннен.

Осы құжаттан Қ. Қожықовтың алғаш рет 1930 жылы контрреволюциялық ұйымға қатыстылығы бойынша тұтқынға алынып, жеткілікті дәлел болмауына байланысты босатылғандығы, екінші рет Қызылорда қой кеңшарындағы бүлдіргіш әрекеті үшін қамауға алынып, 10 жылға концлагерьде жазасын өтеуге үкім шыққандығын баяндай келіп, тергеуші Қазақстандағы контрреволюциялық ұлтшылдық ұйымдарды әшкерелеген тергеу материалдарында осы ұйымның белсенді мүшесі ретінде

Қ. Қожықов арқылы шетелдердің бірінің барлау қызметімен байланыс орнатқан деген айыптаумен ҚК 58-2, 58-6, 58-11 баптарымен қамауға алып, жауапқа тарту жөніндегі анықтама бойынша қамауға алынған (ҚР ПА. № 10031 іс, 3-4 пп.).

Алматы облыстық ПХК Басқармасы Үштігінің 15 ақпан 1938 жылғы № 6 хаттамасымен «1880 жылы Қызылордада туған Қоңырқожа Қожықов белсенді алашордашыл, контрреволюциялық Қоқан үкіметінің мүшесі. 1930 жылы қазақ ұлтшылдық ұйымдарының ісі бойынша қамауға алынған және 6 ай қамаудан соң босатылған, 1930 жылы екінші рет қамауға алынып, бүлдіргіш әрекеті үшін 10 жылға құқығынан айрылып, жазасының бір бөлігін өтеген соң денсаулығына байланысты босатылған». Қ. Қожықовқа қатысты «1920 жылы ұлтшылдық-террористік-бүлікшіл және тыңшылық-диверсиялық ұйымның мүшелігіне тартылған, ұйымның атынан Париждегі Шоқаев арқылы шет мемлекеттермен байланыс орнатқан. Бас көтеру қозғалыстарына белсене қатысқан. 1928-1929 жж. ұйымның тапсырмасымен қой шаруашылығы тресіндегі қызметінде мал басын жоюды іске асырған. Ұйымға мүше тартумен тікелей айналысып, 5 адамды ұйымға тартқан. Орта Азия мен Қазақстанның экономикалық жағдайы, тұрғындардың саяси көңіл-күйі туралы тыңшылық мәліметтер жинап, шетелдік барлау өкілдеріне беріп отырған» (ҚР ПА. № 10031 іс, 7 п.) деген айыппен ату жазасына үкім шығарылған.

Ендігі кезекте қайраткердің айыптау қорытындысына талдау жасайық. Айыптау қорытындысын 1938 жылдың ақпан айында (нақты күні көрсетілмеген) Володьзко бекіткен. Құжатта «Кеңестік билік орнаған алғашқы күннен бастап соңғы кезге дейін Кеңес өкіметіне қарсы қызметін тоқтатпаған» деген қорытынды жасалады.

Осы айыптау қорытындысынан Қ. Қожықовтың әшкереленген халық жауы Шәкір Дивеев тарапынан ұйымға тартылғандығы көрсетіледі. Контрреволюциялық ұйымның тапсырмасымен өзінің Ауғанстанда эмиграцияда жүрген танысы Қалжанов, Ирандағы Мирбадалев арқылы Париждегі ақэмигрант Мұстафа Шоқаевпен жасырын байланыс орнатқан, сол арқылы ұйым шетелдік мемлекеттермен олардың қаржылай және қарулы, әскери көмегімен Орта Азия мен Қазақстан республикаларын Кеңес Одағынан бөліп, тәуелсіз буржуазиялық мемлекет орнатуды мақсат еткен. Орта Азия мен Қазақстандағы контрреволюциялық баскөтерулерге белсене араласқан, ұйымның Алматы мен Өзбекстандағы мүшелерінің арасын байланыстырған.

Ұйымның тапсырмасымен кеңестік билікке наразылар арасынан аталған ұйымға мүше тартумен айналысқан және өз қызметі аясында бүлдіргіштік әрекеттер жасаған. Сонымен бірге Орта Азия мен Қазақстанның саяси-экономикалық жағдайы туралы мәліметтерді шетелдік барлау өкілдеріне беріп отырған. «Қожықов өзінің айыптарын толығымен мойындайды» (ҚР ПА. № 10031 іс, 10-11 пп.) деген қорытындымен оның ісі Алматы облыстық үштігінің қарауына ұсынылады. Осы құжаттың соңында Қожықовтың 28 қаңтарды қамауға алынып, ПХК ішкі тергеу абақтысында отырғандығы, істе заттай айғақтардың жоқ екендігі жазылған.

Қ. Қожықовтың ақтау ісіне байланысты да бірқатар құжаттар жинақталған. Ол құжаттар қайраткердің айыпталуының негізсіздігін анықтауға арналған. Сондай құжаттардың бірі 1957 жылдың мамырында Алматы облыстық мемлекеттік архивіне және Өзбекстанның Октябрь революциясы және социалистік құрылыс мемлекеттік архивіне жолданған. Құжаттың мазмұны Қожықовтың 1917 жылы Қоқан үкіметінің және ұлтшылдық ұйымның мүшесі болған кезіндегі саяси және іскерлік қатынастарын айғақтайтын деректік материалдарды іздестіру болған (ҚР ПА. № 05213-іс, Т. 2. 34 п.). Осы сұрау салынған хатқа Өзбекстанның архивы «арнайы есеп картотекасында Қожықов Қоңырдың есімі кездеспейді» (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 45 п.) деп қысқа жауап қайтарған.

Осы мазмұндағы жауап хат Қызылорда облыстық мемлекеттік архивінен да алынған. Онда «1905-1907 жж 1917 жылға дейінгі құжаттық деректер архивтік сақтауға алынбағандықтан Қ.Қожықовтың Қызылорда станциясы депосының жұмысшылары арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізгендігін анықтау мүмкін емес» (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 47 п.) деген мазмұнда құжат тіркелген.

Түркістан Әскери округі Әскери прокурорының көмекшісі Шурин «Дивеев Қ. Қожықовты кеңеске қарсы ұлтшылдық ұйымның мүшесі ретінде атаған, бірақ оның осы ұйымға мүше тартқандығы жөнінде ештеңе айтпаған, Қожықовтың Дивеев ісіне қатысы жоқ» (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 84 п.) деп қорытынды жасаған.

С.Қожанов 1937 жылы 31 шілдедегі тергеу хаттамасында өзі басқарған пантүркішіл ұйымның 60 мүшесінің қатарында Қ.Қожықовты да атаған. С. Қожановтың ісі 1957 жылғы 11 ақпанда Түркістан Әскери Округі Әскери прокурорының қосымша тексеруінің қорытындысымен тоқтатылған (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 55-57 pp.).

Шуриннің қорытындысы бойынша «Асфендиаровтың көрсетуінде Қ. Қожықов контрреволюциялық ұлтшылдық ұйымның мүшесі ретінде аталады» (ҚР ПА. № 05213-іс, Т. 2. 58-59 pp.). Қ. Сармолдаев Қожықовтың тек 1919-1921 жылдары М. Шоқаев, С. Қожанов, С. Асфендиаров, Есполов және Г. Сафаровтармен жер-су реформасы саясатын бұрмалап, ұлт араздық туғызған мәліметтерден басқа ештеңе көрсетпегендігін айтады (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 60 п.). Іске тігілген Сейтбек Кенбаев туралы анықтамдан аңғаратынымыз, ұлтшылдық кеңеске қарсы ұйымның мүшесі ретінде қамауға алынып, ату жазасына кесілген Шымкент қалалық кеңесінің төрағасы «С.Кенбаевтың ісіне Қ. Қожықовтың қатысы жоқ» (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 51 п.). Ф. Құлтасовтың айғақтары бойынша да Қожықовқа айып тағылмаған (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 84 п.). Қ. Қожықовты құқықтық тұрғыда ақтау мәселесі бойынша онымен қызметтес болған бірқатар азаматтардың қатарында Имажанов Зейнелден пікір сұралған. Ол Алматы гарнизонының прокурорына 1957 жылы 22 қыркүйектегі хатында Қожықовпен 1920 жылы Ташкенттегі № 14 интернатта мұғалім болып қызмет істеп жүрген кезінен танытындығын, ол кезде Ағарту халкомында қызмет істегендігін жазады. «Өзі Ташкенттегі Қазақ мұғалімдер институтында сабақ берді және тәжірибелі мұғалім ретінде жас мұғалімдерге оқыту методикасынан көмек берді. 1925 жылдары Әулие Атада жер бөлімінің меңгерушісі болып жүргенінде кездестім, мен ол кезде Асы интернатының меңгерушісі болатынмын. Кейін Ағарту халкомында қызмет істеп жүргенінде де кездестім. Ол барлық кезде жанашыр жолдас болды, достарына және басқаларға көмектесіп жүретін» (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 57 п.) деп пікір білдіреді.

Архив құжаттарының деректері Қоңырқожаның қызметтік мәліметтерін де қалпына келтіруге септігі тиеді. ҚазКСР 10 жылдығы атындағы Мемлекеттік кітапхананың директоры Искалиев Өнер істері Басқармасына жазған хатында кітапхананың ғылыми қызметкері Қ. Қожықовтың Ғылым қызметкерлерінің Бүкілодақтық көрмесінің дайындығына қатысуы үшін 1-ақпанға дейін бір айға іссапарға жіберілгендігін жазған (ҚР ҰҒА кітапханасының архивы).

Қ. Қожықовтың өмірбаяны жөнінде оның 1933 жылдың 20 сәуіріндегі куәлік еткен жазбасы мол мәліметтер береді. «Өз басым ұлтшылмын» деп басталған жазбасында өз өмірбаянынан мағлұматтар береді. Менің тегім Орта Азия мен Қазақстанда құрметтелетін «қожа» руынан болады дей келіп, әкесінің Кенесары Қасымовпен серіктес болып, 1848 жылы Тоқмақ түбіндегі жеңілістен соң қазіргі Жаңақорған ауданына (Өзгент) өз туыстарының арасына көшіп келгендігі, кейін қоқандықтарға қарсы баскөтеруден соң Бұқараға қашып кеткендігін, қазіргі Қызылорда ауданына ол жер орыстарға қарағаннан соң қайтып келгендігін жазады. Солай болғанымен әкесінің молда да, ишан да емес қарапайым малшы шаруа болғандығын айтады.

1912 жылы күзде Орынборда Ахмет Байтұрсыновпен кездесіп, қазақ тілінде газет шығару жөнінде әңгімелескен екен. Қоңырқожа осы кезде қазақ балаларына арнап, жәдиттік үлгідегі «Әліппе» мен «Романов әулетінің хукірманлық қылуының 300 жылдығы» деп аталатын тарихи жырды Каримов баспасына өткізіп жүрген кезі еді. «Қазақ» газеті Оразаевтың қаржыландыруымен шыға бастады, бірақ оның қаржылық жағдайы тұрақсыз еді. 1913 жылы мен қазақ баспасөзін қаржыландыратын мүшелері 100 рубль төлеп кіретін Акционерлік қоғам құру туралы айттым. Байтұрсынов пен Дулатов менің ойымды іліп әкетті, осылайша 1913 ж. күзінде «Азамат» қоғамы құрылды. Мен газеттің ісіне белсене араластым деп жазады. (Бұл хаттаманың толық нұсқасы Қызылорда облыстық Полиция департаментінің арнайы архивінде сақталған. 1957 жылы Қожықовты ақтауға қатысты жинақталған құжаттарда аталған хаттаманың тек үзінділері берілген – авт.).

Қ. Қожықов аталған показаниесінде Қызылорда кеңшар директорының орынбасары кезіндегі өзінің айыпталуына қатысты 10 пункттен тұратын көлемді дәлелдемелер келтіреді (ҚР ПА. № 05213-іс, 2 т., 28-32 пп.).

ТүркӘО Әскери прокуроры Пастерович 1957 жылдың 11 желтоқсанында Әскери трибуналға Қ.Қ. Қожықовтың ісі бойынша қарсылық жолдаған. Онда Қ. Қожықов алдын-ала тергеуде берген айғақтары және Дивеев, Қожанов, Құлтасов, Абланов, Асфендиаров, Сарымолдаев, Кенбаев, Сералиев және Бекарысовтардың тергеу хаттамаларының көшірмелері негізінде айыпталғаны айтылып, Үштіктің қаулысының күшін мынадай негіздермен жоюды ұсынады: «Қожықовтың қамауға алынғаннан 14 күн өткен соң 12 ақпандағы жауап алуы сенімсіз және нақты емес, оларды дәлелге алуға жатпайды. Есеев, Молла Әліш, Макин және Фахрутдиновты ұйымға тартқаны дәлелденбеген. Дивеев және басқалар жауап алу хаттамаларында оның ұлтшылдық ұйымға қатыстылығы тек болжамды түрде ғана айтылған» дей келіп, оның ісі бойынша айыпталғандардың барлығы дерлік толығымен ақталғандығын жазады. Тынышпаев, Досмұхамедовпен бірге 1932 жылдың 20 сәуірінде Үштіктің шешімімен Қазақстаннан жер аударылғанымен айыптылығы дәлелденбеген. 1933 жылдың 13 шілдесіндегі Үштіктің қаулысымен 10 жылға еңбекпен түзеу лагерінде қамауда болған және 1934 жылы мерзімінен бұрын босатылған. Қожықовты білетіндер ол туралы жақсы мінездежелер берген.

Ең бастысы осы негіздемеде Қ. Қожықовтың шетелдік барлау агентурасына қатыстылығы туралы КСРО ПМ арнайы архивінде және басқа да архив органдарында мәліметтер жоқ екендігі айтылады.

Осы құжатта айыптау ісінің заңдылықты бұзу арқылы жүргізілгендігін алға тартады. Сондай өрескел заң бұзушылық қатырында Қожықовқа Айыптау қорытындысы, аяқталған тергеу материалдарымен таныстырылмағандығы айтылады. Осылайша тергеу материалдарымен танысу және тексеру барысында негізсіз атылғандығы анықталғандықтан Қ. Қожықовқа қатысты істі өндірістен қысқартуды сұрайды (ҚР ПА. № 10031 іс, 64-68 пп.).

1957 жылдың 23 желтоқсанында Лысенконың төрағалығымен өткен ТүркӘО Әскери трибуналы прокурорлық қарсылықты толығымен қуаттап, өздері тарапынан «Қожықовты айыптаған тергеу ісіне қатысқан ҚКСР ІХК қызметкері Володьзконың азаматтарды заңсыз қамауға алу және тергеу істерін бұрмалағаны үшін сотталғандығын» (ҚР ПА. № 05213 іс, 1 т., 82 п.) қосады да Жоғарғы Кеңестің 1955 жылғы 19 тамыздағы Жарлығын негізінде Алматы облыстық Үштігінің 1938 жылғы 18 ақпандағы Қ. Қожықовқа қатысты қаулысының күшін жояды және дәлелденбеген айыптау ісін қысқартады.

Құлахмет Қожықов 1958 жылдың 25 ақпанында МҚК-ге жазған хатында әкесін 1957 жылдың 23 ақпанында ТүркӘО Әскери трибуналы ақтағандығын, соған

байланысты өлімінің себебін, жерленген жерін хабарлауды сұраған (ҚР ПА. № 10031 іс, 24 п.).

Қ. Қожықовтың қайтыс болған уақыты жайлы ұлының сұрауына жауап қайтару мақсатында құқық қорғау органдарының өзара жазысқан хаттары да бірқатар мәселеге айқындық береді. Мысалы, Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің бөлім бастығы Давыдов 1958 жылдың 5 наурызында Фрунзе аудандық АХАЖ бюросына берген анықтамасында «Қолда бар мәліметтерге қарағанда Қ.Қ. Қожықов қамауда ұстау орнында 1944 жылдың 25 тамызында бронхиалды астмадан қайтыс болған... Қ.Қ. Қожықовтың өлімі кезінде белгіленген тәртіппен тіркелмеген. Қазіргі кезде оның туыстарының заң аясында өлімі туралы куәлік алуы қажеттілігі үшін тіркеліп отыр» (ҚР ПА. № 10031 іс, 5 п.).

Осы күні Давыдов ҚКСР ІІМ І Арнайы бөлімінің бастығы Румянцевке Қ. Қожықовтың №1 формадағы есеп карточкасына Қожықовтың «10 жылға еңбекпен түзеу колониясында жазасын өтеуге үкім шыққандығы, туыстарына оның жазасын өтеп жүрген орында 1944 жылы 25 тамызда бронхиалды астмадан қайтыс болғандығы хабарланды» (ҚР ПА. №10031 іс, 25 п.). деген мазмұнда жазба енгізуді сұрап хат жазады. Бұл мәліметтерді тергеу құжаттарын бұрмалаудың дәрекі көріністерінің бір деп бағалаймыз.

Қуғын-сүргіннің тергеу істері бұрмаланған дереккөз екендігі белгілі. Әйтсе де, ол құжаттарды заңсыздық пен зұлматтың куәсі ғана емес, сол дәуірдің тарихи ескерткіші ретінде жариялау қажеттігі де айқын. Ендігі мәселе күрделі сипаттағы осы тергеу істерін тарихи құжат ретінде қарастырудың ортақ әдіс-тәсілдерін қалыптастырудан туындайды. Әйтсе де, «әртүрлі процестер, әртүрлі уақыт және әртүрлі істердің болуына орай біртұтас әдістеменің болуы мүмкін емес» (Перемышленникова, 2000) екен. ХХ ғасырдың құжаттануында тарихи бұрмалау ретінде бұл құжаттарды деректанулық талдау ең бір өткір және күрделі мәселе болып қалып отыр. Соңғы кезге дейін деректануға арналған әдебиеттерде тергеу істерін дереккөз ретінде қарастырған ортақ әдістеме болған жоқ.

Архивтік құжатқа айналған тергеу істері дегеніміз құрамы мен түрі қуғындау органдарының ВЧК-дан КГБ-ға дейінгі даму жолында көп өзгеріске түскен түрлі дереккөздердің кешені. Тергеу істерінің қалыптастыру ережесі қылмыстық-процессуалдық кодекспен белгіленгенімен сот-тергеу тәжірибесінің әртүрлі болуы міндетті құжаттардың құрамы, мазмұны, олардың безендірілуіне өз қолтаңбасын қалдырғандығы аңғарылады.

Тергеу ісінің құрамындағы құжаттардың ең негізгісі тергеу хаттамалары болып келді. Ол хаттамалардың жасақталуы мынадай міндетті құрауыштардан тұрады: хаттаманың түзілген уақыты, мекен-жайы; хаттама толтыруға негіз болған әрекет; хаттама жүргізушінің қызметі; шені, статьясы, процессуалды әрекетке қатысушылардың хаттамамен танысуы туралы мәліметтер, соңында хаттаманы толтыруға қатысушылардың қойылған қолы.

Тергеу хаттамаларын тарихи дереккөз ретінде ғылыми айналымға ұсынудағы ең басты түйткіл - оларда ақылға сыймайтын, қисынсыз, сандырақ тұжырымдардың орын алуы. Осының өзі тергеу істерімен жұмыс жасауда ақиқатқа жетудің өзгеше тәсілін, өзгеше методологиясын қажет етеді.

Елімізде саяси қуғын-сүргін құрбандарының құжаттары тарихи дереккөз ретінде қолдану тәжірибелері әзірге тарихи тұлғалардың ғылыми өмірбаянын қалпына келтіруде қолданылып келеді. Солардың қатарында алаштық қайраткер, ағартушы-педагог Қоңырқожа Қожықовқа қатысты тергеу құжаттары әзірге толық айналымға шыға қойған жоқ.

Заңгерлік тәжірибеде хаттамаға қойылатын осындай талаптарға қарамастан тергеу хаттамалары тарихи оқиғалардың барысын толық қамти алмағандықтан да оны объективті деп айтуға болмайды. Оның үстіне тергеу хаттамаларының мазмұны тергеушілер тарапынан ашықтан-ашық бұрмалануын қосыңыз.

Осыған байланысты мынадай салыстырма жасаймыз: Т. Рысқұловтың 3 шілде күнгі хаттамасының 8 парағы С. Қожанов тергеу хаттамасына тігілгендігі (ЦА ФСБ РФ. Д. № 12637 (Султанбек Ходжанов), Л. 82-93). Осы тергеу хаттамасындағы көрсетілімдер Қожановтың хаттамасынан тұтастай орын алған. Белгілі бір трафареттік мәліметтердің бір хаттамадан екіншісіне немесе бір айыпталушыдан келесі айыпталушының тергеу хаттамасына көшіп жүру фактілері жиі кездеседі. Бұл дәйек тергеу процесін құжаттандырудың саяси мүддесі мен құқықтық технологиясынан хабар береді. Сол сияқты Т. Рысқұлов пен С. Қожановтың тергеу хаттамаларының тиісті бөліктері Н. Төрқұловтың ісіне тіркелгендігі сияқты дәстүрімен Қ. Қожықовтың ісіне С. Асфендиаровтың, Ш. Дивеевтің, С. Кенбаевтың және т.б. айыпталушылардың тергеу хаттамаларынан көшірмелер тіркелген.

Қ. Қожықовтың тергеу құжаттарындағы мәліметтер оның шығармашылығына да назар аударуды қажет етеді. Ташкент қаласындағы Түркістан мұғалімдер семинариясын бітірген народный учитель ретінде Перовск, Түркістан, Черняев (Шымкент), Андижан уездерінде русско-туземный мектептер ашып, 1912 ж. Орынбор қаласында жәдиттік үлгіде қазақ әліпбесін жариялаған (Ходжиков, 1912). Жәдиттік мектептің негізін қалаған И. Гаспринскиймен тығыз араласқандығына оның «Мартабалу буйук устазымыз Исмағилбек Ғаспиринскийға чығаручы тарафиндин хадийа. 12 февраль 13 йылда. Шаһар Туркістан» (Сеитмеметова, 2016). Кітап жазылған кезде ол Түркістан қаласы жанындағы Қарнақ қышлағында орыс-қазақ мектебінің меңгерушісі болып қызмет істеген.

Қазақ шығармашылық интеллигенциясының өкілдері арасынан Қоңырқожа Қожықов, Әлиасқар Қасымов, Сұлтан Шәді Жәңгіровтер «Русия патшалығында Романов нәсілінен хукіманлық қылған патшалар тарихлары» (История – поэма, 1912) кітабын жазған. Т. Рысқұлов 1924 жылы Сталинге жазған хаттарында монархияны мадақтап кітап жазды деп айыптаған (Тұрсұн, 2011: 7) Осыған байланысты Қожықов «Мен жергілікті әкімшілік орындарының үстінен көптеген арыздар мен петицияларды Петербургке қайта-қайта жолдап отырдым, соған байланысты мені бір уезден екінші уезге ауыстырып отырды. Әкімшілікке қайтсем жағам деген оймен Романовтардың үйі жайында қазақ тілінде еңбек жаздым. Бұл, әрине мен үшін масқаралық жұмыс болды. Бұл еңбекте қазақ халқының патшаға бағынуы насихатталған еді. Бірақ мұнымен мен әкімшілік орнының ықыласын өзіме аударма алмадым...» (Бәкірұлы, 2007) деп ақталады.

Қорытынды. Қазіргі кезде кез келген байыпты зерттеуші тергеу істері құжаттарының жаппай бұрмаланған, әйтсе де сыни көзқарасты талап ететін өзіндік тарихи дереккөз екендігін жоққа шығармайды. Содан да ол материалдарды тұтас бір кезеңнің мәдени ескерткіші ретінде тыңғылықты ғылыми талдаулармен, дереккөз ретінде жариялау керектігі де айқын. Біз, мақаламызда осы кезге дейін архивтік құжаттардың қолжетімсіздігіне байланысты ғылыми тұрғыда жеткілікті тұлғаланбай келген алаштық қайраткер Қ. Қожықовтың қоғамдық-саяси және шығармашылық өмірбаянын ғылыми қалпына келтіре алдық. Құпия қорлардағы тергеу құжаттарын тарихи дереккөз ретінде талдаудың әдіс-тәсілдерін тәжірибе жүзінде қолдандық. Бұндай тәжірибе мен методологиялық ұстанымдар саяси қуғын-сүргін тарихы бойынша жүргізілетін ауқымды зерттеулерде одан әрі дамытылуы керек.

Дереккөздер

ҚР ПА (Алматы) – Қазақстан Республикасы Президент Архивы. (Алматы)
ЦА ФСБ РФ – Центральный Архив Федеральной Службы Безопасности. Дело № 12637 (Султанбек Ходжанов), Л. 82-93.

Sources

AP RK – Archive of the President of the Republic of Kazakhstan
The Central Archive of the Federal Security Service of the Russian Federation is the Central Archive of the Federal Security Service. Case No. 12637 (Sultanbek Khojanov), l. 82-93.

Әдебиеттер

Алаш ісі, 2020 – *Алаш ісі*. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу істерінің құжаттары мен материалдары. Алматы, 2020. 828 б.

Бәкірұлы, 2007 – *Бәкірұлы Ә. Мұстафа Шоқай әулетінің қуғынға ұшырауы // М. Шоқай. Таңдамалы шығармалар. Үш томдық. Алматы: «Қайнар», 2007. Т. 3. 384 б.*

Закон, 1991 – *Закон «О реабилитации жертв политических репрессий»*. Отечественные архивы. 1991. № 5. С. 3-8.

Зевако, 2020 – *Зевако Ю.В. Изучение эпохи политических репрессий через архивно-следственные дела репрессированных эпохи «Большого террора» 1937-1938 гг. : Методическое пособи / Ю.В. Зевако. [6 м.]: Издательские решения, 2020. 158 с.*

История, 1912 – *История* – поэма царствования Дома Романовых на киргизском языке. Составители К.Х. Ходжиков, А.А. Касымов, С.Ш. Джангиров. Оренбург. Типография т-в Каримов, Хусаинов и К, 1912. 102 с.

Ковальчук, 2002 – *Ковальчук Л.В. Методические рекомендации по описанию архивно-следственных дел. Одесса, 2002. 120 с.*

Қожықов, 2024 – *Қоңырқожа Қожықов* – ұлттық элитаның көрнекті өкілі. Алматы: «Қазақ тілі» баспасы, 2024. Б. 220-296.

Мартин, 2011 – *Мартин Т. Империя «положительной деятельности»*. Нация и национализм в СССР. 1923-1939. М.: Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН), 2011. С. 10, 31-32.

Мемлекеттік құпиялар туралы, 1999 – *Мемлекеттік құпиялар туралы* Қазақстан Республикасының заңы. 1999 ж. 15-наурыз (№ 349-І).

Неймарк, 2012 – *Неймарк Н. Геноциды Сталина, - М.: АУРО- XXI, 2012. -176 с. С. 143.*

Перемышленникова, 2000 – *Перемышленникова Н.М. Архивно-следственное дело как исторический источник //Вестник архивиста. 2000. №4-5., С. 230.*

Сейтмететова, 2016 – *Сейтмететова С.А. Книги и брошюры из фондов КРУ БИКЗ с автографами и дарственными надписями, адресованные Исмаилу Гаспринскому //От религиозного реформаторства к европеизации культуры мусульман. К 155-летию со дня рождения Исмаила Гаспринского. Сборник статей /Ред.-сост. З.А. Имамудинова. М.: ГИИ., 2016. С. 34-53*

Түрсүн, 2011 – *Түрсүн Х. Алғысөз немесе алаштық рухтың ту ұстаушысы һәм мәдени мұраның жанашыры /Қазыналы Оңтүстік. 26-том. Тарихи жырлар. – Алматы: «Нұрлы әлем». 2011. - 296 б. (5-15 бб.)*

Ходжиков, 1912 – *Ходжиков Конгыр-Ходжа*. Букварь для киргизских школ в Туркестанском крае. Оренбург, 1912. 96 с.

Ohayon, 2016 – *Ohayon I. La sedentarisation des Kazakhs dans l'URSS d Stalin. Collectivisation et chanement Social (1928–1945). Paris, 2016.*

Tursun, et al., 2014 – *Tursun Kh., Erpay I., Abikey A. Form of Study of Historical Psychology - The Secret Letters Writing Phenomenon. Procedia - Social and Behavioral Sciences 114, 2014. Pp. 663-666*

References

Alash isi, 2020 – *Alash isi*. 1920-1930 zh.zh. OGPU zhurgizgen zhasandy tergeu isterinin quzhattary men materialdary» [The Alash case. 1920s-1930s Documents and materials of cases of artificial investigation conducted by the OGPU]. Almaty, 2020. 828 p. [In Kaz.]

Bakiruly, 2007 – *Bakiruly A. Mustafa Shoqay auletinin qugynga ushyrauy [The expulsion of the Mustafa Shokaya Dynasty] //M. Shoqay. Tandamaly shygarmalar. Ysh tomdyq. Almaty: «Qaynar», 2007. Vol. 3. 384 p. [In Kaz.]*

Istoriya, 1912 – *Istoriya* – poehma carstvovaniya Doma Romanovykh na kirgizskom yazyke [The history of the poem of the reign of the House of Romanov in the Kyrgyz language]. Sostaviteli K.KH. Khodzhikov, A.A. Kasymov, S.SH. Dzhangirov. Orenburg. Tipografiya t-v Karimov, Khusainov i K, 1912. 102 p. [In Rus.]

Khodzhikov, 1912 – *Khodzhikov Kongyr-Khodzha. Bukvar' dlya kirgizskikh shkol v Turkestanskom krae [A primer for Kyrgyz schools in the Turkestan region]. Orenburg, 1912. 96 p. [In Rus.]*

Koval'chuk, 2002 – *Koval'chuk L.V.* Metodicheskie rekomendacii po opisaniyu arkhivno-sledstvennykh del [Methodological recommendations for the description of archival and investigative cases]. Odessa, 2002. 120 p. [In Rus.]

Martin, 2011 – *Martin T.* Imperiya «polozhitel'noj deyatel'nostI». Naciya i nacionalizm v SSSR. 1923-1939. [The empire of “positive activity”. Nation and nationalism in the USSR. 1923-1939]. M.: Rossijskaya politicheskaya ehnciklopediya (ROSPEHN), 2011. Pp. 10, 31-32. [In Rus.]

Memlekettik qupiyalar turaly, 1999 – *Memlekettik qypiyalar turaly* Qazaqstan Respublikasynyn zany [Law of the Republic of Kazakhstan "on state secrets"]. 1999 zh. 15- nauryz (№349-I). [In Kaz.]

Naimark, 2012 – *Naimark N.* Genocidy Stalina [Stalin's genocides]. M.: АУПО-XXI, 2012. 176 p. [In Rus.]

Ohayon, 2016 – *Ohayon I.* Ya sedentarisation des Kazakhs dars I'VRSS d Stalin. Collectivisation et chanement Social (1928–1945) [The sedentarization of the Kazakhs after the COLLAPSE of Stalin. Collectivization and Social Reorganization (1928–1945)]. Paris, 2016. [In Fr.]

Peremyshlennikova, 2000 – *Peremyshlennikova N.M.* Arkhivno-sledstvennoe delo kak istoricheskij istochnik [Archival and investigative case as a historical source] //Vestnik arkhivista, 2000. № 4-5. 230 p. [In Rus.]

Qozhyqov, 2024 – *Qonyrqozha Qozhyqov* – ul'tyq ehlitanyn kornekti okili [Konyrkozha Kozhikov is a prominent representative of the national elite] – Almaty: «Qazaq tili» baspasy, 2024. Pp. 220-296. [In Kaz.]

Seitmemetova, 2016 – *Seitmemetova S.A.* Knigi i broshyury iz fondov KRU BIKZ s avtografami i darstvennymi nadpisyami, adresovannye Ismailu Gasprinskomu [Books and brochures from the funds of KRU BIKZ with autographs and inscriptions addressed to Ismail Gasprinsky] //Ot religioznogo reformatorstva k evropeizacii kul'tury musul'man. K 155-letiyu so dnya rozhdeniya Ismaila Gasprinskogo. Sbornik statej / Red.-sost. Z.A. Imamutdinova. M.: GIL., 2016. Pp. 34-53. [In Rus.]

Tursun, 2011 – *Tursun Kh.* Algysoz nemese alashtyq rukhtyn tu ustaushysy ham madeni muranyn zhanashyry [A preface or a flag bearer of the Alash spirit and a supporter of cultural heritage] / Qazynaly Ontustik. 26-tom. Tarikhi zhyrlar. Almaty: Nurly alem, 2011. Pp. 5-15. [In Kaz.]

Tursun, Erpay, Abikey, 2014 – *Tursun Kh., Erpay I, Abikey A.* Form of Study of Historical Psychology - The Secret Letters Writing Phenomenon. Procedia - Social and Behavioral Sciences 114, 2014. Pp. 663-666.

Zakon, 1991 – *Zakon* «O reabilitacii zhertv politicheskikh repressii». [The law "On rehabilitation of victims of political repression"] Otechestvennye arkhivy. 1991. №5. Pp. 3-8. [In Rus.]

Zevako, 2020 – *Zevako Yu.V.* Izuchenie ehpokhi politicheskikh repressij cherez arkhivno-sledstvennye dela repressirovannyh ehpokhi «Bol'shogo terrora» 1937-1938 gg. [The study of the era of political repression through archival and investigative cases of the repressions of the era of the "Great Terror" of 1937-1938]: Metodicheskoe posobi. Izdatel'skie resheniya, 2020. 158 p. [In Rus.]

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (3)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ. 2024. № 27 (3)

МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY

<i>Кабульдинов З.Е., Торайгыров Е.М., Черниенко Д.А.</i> АБЫЛАЙ И ЕГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С МАНЬЧЖУРСКОЙ ДИНАСТИЕЙ.....	547
<i>Доскараева А.А., Мұхатова О.Х., Жұмаділ А.К.</i> XVII–XVIII ҒАСЫРДЫҢ І-ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ ТАРИХЫНЫҢ ОТАНДЫҚ ТАРИХНАМАСЫ.....	565

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

<i>Абенова Б.С., Әбенов Д.Қ.</i> РЕСЕЙЛІК БИЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР ИНСТИТУТЫ: БЕЛГІЛЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	582
<i>Abdulina A.T., Ualtayeva A.S., Margulan A.S.</i> THE CITY AS A PROBLEM IN FOREIGN AND SOVIET HISTORIOGRAPHY.....	596
<i>Вектагамбетова М.Зһ., Вимолданова А.А., Тастекова Г. В.</i> PRACTICES OF UEZD MANAGEMENT OF KAZAKH VOLOSTS IN THE TURGAI REGION IN THE SECOND HALF OF THE XIX - EARLY XX CENTURY.....	610
<i>Джумағалиев Д.А.</i> КАЗАХСТАНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОДКАСТЫ НА ПЛАТФОРМЕ YOUTUBE: РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ.....	625
<i>Каскарбаева Г.</i> ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА.....	639
<i>Кашкимбаев А.Н.</i> СУЛТАН ГАЗИ ВАЛИ-ХАН (ВАЛИХАНОВ): ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ.....	653
<i>Қаипбаева А.Т., Әбікей А.М.</i> 1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ІРГЕЛЕС ЕЛДЕРДЕГІ БАЛАЛАР ПАНАСЫЗДЫҒЫ МӘСЕЛЕСІНЕ ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ.....	665
<i>Қоңқабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х., Қоңқабаева А.Н.</i> МӘМЛҮК СҰЛТАНАТЫН ЗЕРТТЕУ ТУРАЛЫ ЖАЗБАША ДЕРЕККӨЗДЕР.....	680
<i>Құдайбергенова А.И., Тайман С.Т., Жетібаев К.М.</i> МҰСТАФА ШОҚАЙ ЖӘНЕ ТҮРКІСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҚАЗАҚ АКСР ЖЕРІНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ.....	692
<i>Kuanbay O. (Turция), Apendiyev T., Ushkurbayeva A.</i> SOME ASPECTS OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE REPUBLIC OF TURKEY (1991-2021).....	706
<i>Sultan-Khan A. Zhusip, Zhumatay S.</i> THE ALL RUSSIAN CONSTITUENT ASSEMBLE AND THE HISTORY OF THE CREATION OF ALASH ORDA.....	721
<i>Умбетов Н.А.</i> К ВОПРОСУ О ХРОНОЛОГИИ ПРАВЛЕНИЯ ХАНОВ НА ВОСТОКЕ УЛУСА ДЖУЧИ В 1420-Х ГОДАХ.....	734
<i>Хазретәліқызы Р., Ас Х. (Турция), Дюсембекова Ж.</i> ҚОҢЫРҚОЖА ҚОЖЫҚОВТЫҢ ТЕРГЕУ ҚҰЖАТТАРЫ – ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗ.....	755
<i>Черепанов К.В.</i> ПРЕВРАЩЕНИЕ КАЗАХСТАНА В ПРОМЫШЛЕННО-РЕСУРСНУЮ БАЗУ СССР В ЭПОХУ Д.А. КУНАЕВА (1964-1986 ГГ.).....	771
<i>Шашаев Ә.К., Оразов Р.Е., Байназарова Б.</i> БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1869 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТЕР: СЕБЕБІ МЕН САЛДАРЫ.....	787
<i>Шотанова Г.А., Уәкенов Е.М.</i> ЗАПАДНЫЙ КАЗАХСТАН В XIX ВЕКЕ: ТОРГОВЛЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОЛОНИЗАЦИИ.....	801

ЭТНОГРАФИЯ / ETHNOGRAPHY

<i>Абилева Н.М., Рахимжанова С.Ж.</i> ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ГОНЧАРНОГО ДЕЛА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ XIX - XX ВВ. ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР.....	814
---	-----

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
